

Okolo močidla aneb výlet do mokřadů

Prísloví „okolo močidla chodě nádchy neujdeš“, zaznamenané už v druhé polovině 15. stol. českým šlechticem, spisovatelem a sběratelem lidové slovesnosti Smilem Flaškou z Pardubic a Rychmburka je sice archaické, ale stále platné. Nejde jistě jen o varování pro ty, kteří se chystají na výlet k močálu, že mohou nastydnout, ale o přenesené ponaučení s podobným významem jako má např. lidová moudrost: čím hrneček navře, tím páchne, s čím kdo zachází, tím také schází – i vzdálenou účastí na něčem nečestném se člověk pošpiní.

My se však k močidlu – i přes možná rizika – přesto vypravíme na jazykovou exkurzi a zastavíme se u výrazů, jimiž v češtině pojmenováváme vlhká místa s nepevnou bahnitou půdou, která vysychají vůbec nebo vysychají jen dočasně. Na stránkách Živy by nesporně bylo vhodnější mluvit o biotopu na pomezí vody a souše a o tom, že rostliny a živočichové, kteří se zde vyskytují, potřebují ke své existenci buď povrchovou vodu, nebo velmi vysokou hladinu podzemní vody. Rozhodně si netroufám pokusit se podat přesnou odbornou definici – to ostatně pro jazykové zastavení není ani nutné. Je však vhodné připomenout, že taková místa obvykle nebyla právě ideální pro život člověka. Půda na nich se nedala obdělávat, příbytky se stavěly jen stěží, život ztrpčovali komáři a další hmyz, místa byla považována za zdroj nákaz. Např. V. M. Kramérius v r. 1804 popisuje: „Krajina pro hrozná bahna a močidla jest velmi nezdravá.“

S výrazem močidlo se dnes již často nesetkáváme, ale v Příručním slovníku jazyka českého (1935–57) se dočteme, že se slovo užívalo jednak jako synonymum pro louži, močál, bahno (už v době vydání slovníku však bylo hodnoceno jako zastaralé; tento význam je doložen půvabným příkladem: špína na ní roste jak žabinec na močidle), jednak se tak lidově říkalo místu, kde se namáčel len nebo konopí (např.

Selka byla se služkami zaměstnaná svazováním konopí, jež do močidla chystaly.) V této souvislosti nelze nezapomenout slova lidové písně: Andulka konopě močila, žabka jí do kapsy skočila, na druhý den močila len, žabka jí z kapsičky skočila ven. Třetí z významů uvedených ve slovníku – stavebnický termín pro pisoár – příkladem doložen není a ani v další slovnících se neobjevuje.

Podle Českého jazykového atlasu (který zachycuje nářeční výrazy užívané na celém našem území) jsou u nás pro pojmenování větších bažinatých ploch živá čtyři částečná synonyma: bažina, močál, bahno a mokřina. Oblastně se užívá množství pestrých variantních pojmenování se základy bahn-, baž-/bař-, moč- a mokr-. Někdy jde o rozdíly hláskové: bažina–bařina, močál–močár, častěji o slovtovorné: močár, močářina, močářisko, močářoviště nebo močároviště, močara, močvara, močidlo, močilka, močinec, mokřada. Obdobně: bažinec, bažisko/bařisko, baženiště, bařocka, bažír. Doloženy jsou i názvy slatina, mlaka, blata, blát a také pro bažinatá místa s nepevnou třesoucí se půdou houpačka/houpačky, třasavka. Z dokladů není vždy jednoznačné, zda šlo o místa trvale vlhká, některé z výrazů se totiž souběžně užívaly i ve smyslu bláto. V nejširším slova smyslu se jakémukoli bahnitému nebo mokrému místu říkalo bahniště, bahnsko. V současnosti běžně říkáme spíše mokřad.

O slovu mokřad se v některých internetových zdrojích praví, že je poměrně mladé a že bylo zavedeno Janem Květem v 70. letech 20. stol. jako ekvivalent k anglickému termínu wetland (v doslovném překladu mokrá země). Není to však úplně přesné. Světově uznávaný vědec a pedagog v oboru ekofyziologie vegetace Jan Květ (viz Živa 2013, 4: LXXX–LXXXI) se zasloužil o prosazení výrazu mokřad v terminologickém smyslu, jeho přičiněním zcela zdomácněl v české odborné literatuře. Toto

slovo však čeština znala již dávno předtím. V Jungmannově Slovníku česko-německém (1835–39) je doložena podoba v ženském rodě: mokřad, mokřada s významem mokřina, temenec, temeniště, mokré místo. Příruční slovník jazyka českého i Slovník spisovného jazyka českého zachycují slovo ve dvou variantách: mokřad (rodu mužského, skloňuje se podle vzoru hrad, 2. pád je mokřadu) a mokřaď (rodu ženského, ve 2. pádě do mokřadi; postupně se prosadil i tvar do mokřadě, slovo kolísá mezi vzorem píseň a kost). Ve slovníku jsou uvedeny i nářeční podoby mokřadina, mokradina, mokřadliště, mokřadisko, mokřadiště. Jedním z nejstarších dokladů zaznamenaných na excerpčním lístku lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český je patrně výpis z Berchtoldova a Preslova Rostlináře z r. 1823, na němž se uvádí, že pryskyřník roste na mokřadech. Lístky skrývají i doklady užití v jiných kontextech, poetický je např. doklad z r. 1904: „Jen tu a tam nad bahniskem pokřepčí potutelně plamének podivného zbarvení: to bludička šalebná šklebí se na něho pitvorně. Kdyby se k ní otočil, utopí se mu v mokřadu, který ji zrodil...“

Ještě se vrátíme ke slovu temenec, temeniště. To se užívá především ve významu pramen, studánka, zřídlo, ale protože v lesnické mluvě se tak označoval pramen na širokém horském hřbetu, kde je obvykle též mokřina, přibyl postupně i význam bažina, mokřina obecně. Pro myslivce je temeniště bahnité místo, kde se válí a brodí černá nebo vysoká zvěř, tedy kaliště.

Milovníkům klasických detektivek, konkrétně mám na mysli Sherlocka Holmese a Psa baskervilského, se už možná vybavily další výrazy, jimiž pojmenováváme obtížně průchodná vlhká místa. Jde o slova blata, slatina, slať. Blata mají jednoznačnou spojitost s podstatným jménem bláto; slatina je bažinaté místo, substrát vzniklý rozkladem rostlin ve stojaté vodě. Etymologický slovník u slatiny uvádí, že praslovanské *soltina (pozn: * značí, že jde o rekonstruovaný, domnělý tvar) se obvykle spojuje se *solъ (sůl) – původní význam by tedy byl slaná voda. Uvažuje se i o křížení odvozenin od dvou indoevropských kořenů, jeden s významem sůl, druhý s významem špinavý, špinavě šedý. Spojitost se solí má i další z typů mokřadu, a to slanisko. Neměli bychom opomenout ani rašeliniště. Slovo rašelina s největší pravděpodobností vytvořil Presl, nic konkrétnějšího však známo není. Zbývá slovo mlaka/mláka, ve slovnících označené jako zastaralé a nářeční, zároveň ale zachované v názvu jihočeské vesnice. Pojmenovávalo bažinu, močál, ale mohlo mít i význam kaluž. V některých slovenských jazycích toto slovo označuje tuň, jeho původ je v indoevropském kořeni melk- s významem vláha, mokrost.

Na internetových stránkách naše mokřady se říká, že mokřad je místo, kde voda odpočívá. Přeji čtenářům Živy, ať se jim v novém roce daří podnikat zajímavé vycházky, po nichž se jim bude dobře odpočívát.

1 Močidlo na len s přívodem vody ve slovenské obci Jezersko, okres Spišská Stará Ves (1951). Foto L. Baran, z archivu Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.

